

Lepapuise Pegasusega Rooma poole. Bernard Kangro käsikirjast „Sõit Rooma“¹

Maarja Hollo

„Tartu ja selle elu oli ikkagi selgesti piiritletav mõiste, see oli – võiks väita tagantjärele – maailmatunnetuse vorm. Mõiste „Tartu“ moodustasid inimesed ja nende elu ning mõttemaailm, linn oma geograafilises ja ajaloolises tegelikkuses ja lõpuks meie ise – tunnetav mina. See oli seesmiselt lõhestatud ja lahkuhoidev, väliselt ometi kompaktne üksus. See omaette maailm hakkas lagunema koos nende mullistustega, mis tabasid Euroopat kümnendite vahetusel. Sõjatules hävis mitte ainult valdav osa Tartu linnast, suur hulk ta inimestest, vaid ka selle vaimne olemus.“ (Kangro 1962: 243.) Nõnda avab Tartu tähendust Bernard Kangro samanimelise romaani eksiilkirjanikust kursiivjutustaja, kes vaatab möödunule tagasi kurbuse ja igatsuse, aga ka missioonitundega, pidades oma moraalseks kohuseks sõjas hukkunute elluäratamist ja Tartu vaimse essentsi taasloomist kirjasõna abil. Mõistagi on jutt 1930. aastate Tartust, linnast, mille elu keskpunktiks on ülikool ja üliõpilased – Kangro „ihukriitiku“ Ants Orase sõnul näibki Kangro Tartu „kehastavat noorust, noorust kõige selle otsiskleva ebakindluse ja impulsiivsusega [---]“ (Oras 2009 [1962]: 448) – ja mida igavene tartlane² Kangro on nimetanud ka oma mälestuste pealinnaks. Paljude eestlaste kultuurimälus on toonane Emajõe Ateena lahutamatu kuldsete kolmekümnendate müüdist, mida eksiilis aitasid kinnistada memuaarid ja ilukirjandus, samal ajal kui Kodu-Eestis toitsid seda müüti põhiliselt arbujad³ ja nende looming. Praeguseks poolmütoloogilise aegruumi staatusesse tõusnud Tartu järele tunnevad nostalgiat ilmselt ka need, kes kõnealust aega isiklikult kogunud pole, ja seda kahtlemata ka tänu Bernard Kangro Tartu-romaanide kolmele esimesele köitele („Jäälätted, 1958, 2. tr 1990; „Emajõgi“, 1961, 2. tr 1991; „Tartu“, 1962, 2. tr 1996, 3. tr 2009). Taasiseseisvunud Eestis loeti neid romaane kui autentset kirjeldust toonasest tudengielust ja „Jäälätetest“ sai Tartu Ülikooli organiseerunud tudengitele lausa nii-öelda kohustuslik kirjandus (Hiio 2009: 308). Kõnekas on seegi, et paarkümmend aastat hiljem võrdleb Lauri Sommer Tartu-romaanide nende keskse asendi tõttu kuldsete kolmekümnendate müüdis selgrooga, „millega liitub sujuvalt kõik muu, mida me tollest ajast teame“ (Sommer 2010).

1 Käesolev kirjutis on seotud projektidega ETF9160, SF0030065s08, IUT22-2.

2 Kangro on enda kohta nii öelnud kirjas Ülo Matjusele (vt Matjus 2013).

3 Kõige silmapaistvamalt kandis arbujalikku vaimu läbi okupatsiooniaastate edasi Betti Alver, kelles on nähtud moraalse vastupanu elavat kehastust, aga vaimse järjepidevuse säilimise eest hoolitses ka sisepagulane Uku Masing (vt Olesk 2001: 247).

Ühe kadunud ajastu omaeluloolise jäädvustusena kuuluvad nende romaanide juurde ka mälestuslikud esseed „Arbujates“ (1981) ja „Arbujate kaasajas“ (1983) ning kahesaja kuuekümmene ühest masinakirjaleheküljest koosnev käsikiri pealkirjaga „Sõit Rooma. Autobiograafiline romaan“ (esialgse pealkirjaga „Tartu, mu arm“), mis jäi Kangro viimaseks pikemaks tekstiks. Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolisse arhiivi jõudis käsikiri 2011. aastal. Mõte panna paberile mälestused aastatest 1929–1939, mida võiks lugeda ka romaanina ühe põlvkonna elu- ja maailmatunnetusest, tekkis Kangrol millalgi 1960. aastatel, kui valmis suurem osa Tartu-romaanide. „Kui jahmatamapanevalt vähe on selle sugupõlve arengust ju üldse kirjutatud!“ tõdeb Kangro 1970. aastal Tartusse sõber Enn Koemetsale⁴ saadetud kirjas (Kangro 1970). Sellise tõdemuse valguses paistab, et nagu Tartu-romaanide ja Arbujate ajaloo jäädvustamise puhul, on sellegi käsikirjaga seoses põhjust kõnelda muuhulgas missioonitundest sündinud loomingust. Fragmendid mälestustest ilmusid esmalt „Arbujates“ ja „Arbujate kaasajas“, ent terviktekstiks töötas Kangro need ümber alles 1993. aastal,⁵ pärast seda, kui tal amputeeriti jalg ning ta kaotas liikumisvõime.

Ent miks ikkagi Rooma? Linn, mis on olnud kinnismõtteks ja igatsuste objektiks ka nii mõnelegi tänapäeva eesti kirjanikule? Käsikirja eessõnas selgitab autor: „Käesolev ei taha olla mingi romantiline mälestustemaal rändamine, vaid see on lugu ühest 20-nda sajandi teise aastakümne lõpul ja kolmanda algul elanud noorest inimesest, tema teekäänakutest ja heitlusest iseendaga. See on tema teekond ajas, olgugi et tänase jutustuse pealkiri on eksijutiv – „Sõit Rooma“. See pole tegelikult reisikirjeldus, juttu on vaid sümboolsest teekonnast ühe kauge eesmärgi poole. Seega imaginaarne reisikiri, biograafiline romaan, kui tahate, ajaline jätk eelmisele, „Kipitai“ järg.“ (Kangro 2011.) Niisiis sümboliseerib lgavene Linn selle omalaadse reisikirja tiitlis peategelase „lapselikku kujutelma“, millalgi lapseas tärpanud romantilist igatsust laia maailma järele (samas), ennekoike aga tema kirjanikuks kasvamise teekonda. Ühtlasi kannab sama pealkirja üks 1930. aasta algusest pärit eneseirooniline luuletus, mis peategelase sõnul tähistab uue võitluse algust iseenesega: „Vaata, saigi päevaks murdunud vastne hommik, / tuul kui õhkus vasekülmast taevast, / udud metsadele langend, hangund härmaks, / öö toond rattarobastesse kliriseva kirme. // Võta sau ning kaugemale rännakulle / veame kolmekuise, lepapuise Pegasuse! / Las ta laaberdab kord maanteekraavis... // Läksime siis kolmekesi oma südamete Rooma, / luulesuksu sõitis uhkes traavis.“ (Kangro 2011.) Nagu teame, jõudis Kangro Pegasuse hoogsast traavist hoolimata oma esikoguni alles viis aastat hiljem.

4 Enn Koemets (1911–1973) oli pärit samast kandist kust Kangrogi, õppis koos Kangroga Valga Poeglaste Gümnaasiumis ja Tartu Ülikoolis. Koemetsast sai õpetaja, pedagoogikateadlane ja psühholoog, kes on avaldanud mitmeid olulisi kasvatusteaduse ja psühholoogia alaseid raamatuid.

5 Osa käsikirja kaheteistkümnendast peatükist ilmus Tulimulla viimases numbris (Kangro 1993) ja osa viieteistkümnendast peatükist Keeles ja Kirjanduses (Kangro 1994).

Sarnaselt 1992. aastal ilmunud mälestusteraamatuga „Kipitai“ on Kangro oma käsikirja alapealkirjastanud kui autobiograafilise romaani ja ehkki ta nimetab seda „Kipitai“ järjeks, iseloomustab see alapealkiri „Sõitu Rooma“ ehk isegi täpsemalt kui „Kipitaid“. Esiteks järgib „Sõit Rooma“ kunstnikuromaani tüüpsüžeed, mis kujutab tundliku, kasvukeskkonda ahista-vana tajuva noormehe rahutut, sisevõitlustest pingestatud teed kunstilma,⁶ saatjaks toetav ja julgustav õpetaja, keda Kangro käsikirjas kehastab esialgu peategelasest veidi vanem seltsikaaslane, hiljem aga professor Gustav Suits. Kunstnikuromaanile tüüpiline on ka oma kutsumusest varakult teadlik peategelane, kes kuulutab ühes luuletuses uljalt: „Nüüd haaran peitli, haamri – aeg on saabund, / näe, loomingtules valmib kuju vastne! / Aeg ammu kõigil haamer võtta! Valutulle / las löövad mõtted – inimene seks et luua“ (Kangro 2011). Nii jätkab Kangro „Sõidus Rooma“ romantikute vaimus omamüüdi vermimist, mille algus ulatub tagasi 1967. aastasse, kui Kangrolt ilmus arbujaatele pühendatud kolmeosaline essee „Mõtisklusi tähetunnil. Kammisspepadest, arbujaatest ja teistest“. Lisaks sellele annab autor alapealkirja „Autobiograafiline romaan“ kaudu lugejale mõista, et kirjutamisega ja kujutatud sündmusi lahutavate aastakümnete tõttu ei tuleks teksti lugeda kui dokumenti tema enda kunagistest eneseotsingutest, vaid kui teost, mille peategelane on korraga nii mälestuste kui ka kujutluste vili, rõhutades seeläbi mälestuste olemuslikku lähedust ilukirjandusele.

„Sõit Rooma“ algab 1929. aasta juunikuuga, mil peategelane viibib kodutalus Võrumaal. Selja taha on jäänud õpingud Valga Poeglaste Gümnaasiumis (1924–1929), mõtted tulevikust teevad aga rahutuks: väljavaated ülikooli astumiseks sama hästi kui puuduvad – Tartu Ülikooli õppemaks tol ajal oli 120 krooni (enne 1928. aasta rahareformi oli see summa 5000 marka) –, isa eeskujul talupidajaks hakata või vabatahtlikult kaitseväge astuda ta aga ei soovi. Ometi läheb kõik nii, nagu ta salaja on unistanud. Isa otsus saata poeg sügisel Tartusse õppima, esialgu küll ainult aastaks, ei tulnud kaugeltki kergelt, sest Kangro vanemad ei olnud jõukad. Autobiograafias kirjutab Kangro: „Meie talu oli väikese ja vaese võitu kahehobusetalu [---]. Alaline rahapuudus, töötajatega raskusi, juba tunda andev üldine majanduslik kriis oli mul ju teada.“ (Kangro 1992: 15.) Edasiõppimise küsimus kerkib taas kaks aastat hiljem, kui peategelane naaseb Vabariigi Sõjakoolist, ning leiab tema jaoks jälle soodsa lahenduse: isal õnnestub müüa riigile piisavalt rukist ja selle eest saadud rahast jätkub ka perepoja koolitamiseks.

Kangro käsikiri hõlmab umbkaudu kolm aastat peategelase elust. Suurem osa sellest keskendub tema kahe esimese ülikooliaasta (1929–1931) kohanemiskeskustele, vaimsetele heitlustele, püüdlustele ja unistustele kirjanduse muinasmaast, samuti leidub siin kirjandus-

---

6 See ahistus leidis väljenduse ka Kangro esikkogus, mille kohta Karl Muru on märkinud: „Bernard Kangro noorusluule põhiliseks inspiratsiooniallikaks oli elav ja tihe seos kodupaigaga. Sellest kasvas välja „Sonettide“ maastikupilt, milles näeme nii andumust kui ka igatsust vaimse avaruse järele, mida sünnipaik ei saanud rahuldada.“ (Muru 2002 [1971]: 186–187.)

like otsingute kajastusi, loominguliste ideede geneesi kujutavaid lehekülgi, luuletusi ja lõigud esimesest romaanikatsetusest. Viimane kolmandik käsikirjast kujutab ajateenimist Tartus Lembitu kasarmus ja Vabariigi Sõjakoolis Tondil, kus Kangro õppis 1931. aasta sügisest 1932. aasta kevadeni. Sõjakooli aja on Kangro „Arbujates“ võtnud kokku nõnda: „Aasta Tondil oli mulle kujunenud mitte kirjandusest ja juurdlemisest põgenemise aastaks, vaid arupidamise ajaks ja kõige uue vastuvõtuks [---] – füüsiline ja ka psüühiline treening, inimeste, aga ka iseenese tundmaõppimise seminar“ (Kangro 1981a: 68). Niisiis jätkus ka luuletamine, kuid vähem tõsisel laadis. „Tondil kirjutatud naljavärsid ei kuulunud tõelise luule hulka,“ hindab Kangro oma tolleaegseid kirjanduslikke katsetusi „Sõidus Rooma“ (Kangro 2011).

Peategelase kujunemislooga paralleelselt jutustab käsikiri armastusloo kahest teineteist leidvast noorest, kes jäävad kokku elu lõpuni. Lisaks sellele on Kangro käsikirja võimalik lugeda Tartu-romaanide alustekstina, mis kujutab endast nii aja- kui ka kultuurilooliselt huvipakkuvat sissevaadet tolle aja tudengi argiellu. Näiteks kirjeldab peategelane korteri otsimise muresid, tüüpilist üliõpilase tuba, seda, kus ja mida söödi, loengutes osalemise ja eksamite tegemise korda, õppejõude ja nende iseärasusi, vaba aja sisustamise võimalusi, sh akadeemilist seltsielu, seda, mida tollane kirjandustudeng luges ja millistest teostest ammutas oma põhilised teooriaalased teadmised, 1930. aastate algupoole Tartu vaimuelu, aga ka toonast vaimset õhustikku üldisemalt. Kirjanduslooliselt huvipakkuvaimad on professor Gustav Suitsu loengute ülestähendused. Pikema ülevaate annab peategelane Suitsu poeetika proseminarist – seal kuuldu läheb talle kui parnassile pürgijale rohkem korda kui ühestki teisest kateedrist kõlavad sõnad: „Loengu teemaks oli kontrasti printsiip. Suits toonitas psühholoogilist fakti, et iga tunnetus, iga vaatlus on intensiivsem ja selgem, kui talle vastand samast kategooriast vahenditult järgneb. „Nii pole kontrast mitte ainult poeesias, vaid üldse kunstis tugevuse ja selguse abinõu,“ väitis ta. Mu pliiats jäi seisatama seal kohal: kas see pole üks mu luuletuste põhiline viga? Suits jätkas: „Üks mitte vähem üldine psühholoogiline seadus on, et eriti esteetiline lõbutunne alati elavamalt tajutakse, kui norutunne on eelnenud. Ja esteetiline nautimine ainult siis tugev on, kui ta norutundega kontrastiivselt segatakse. Poeesia kasutab norgu, et lõbu saavutada.“ [---] Järgnevalt peatus kateedris kõneleja veel lüüriliste luuletuste juures. Kohati tundus, nagu õpetaks ta ekstra mind, kuigi auditooriumis võis luuleindlejaid ja katsetajaid mitugi olla.“ (Kangro 2011.) Suitsu loengutest innustust saades hakkas Kangro end teadlikult luuletajaks koolitama, määravaks Kangro kui luuletaja kujunemisel sai aga Suitsu välja pakutud proseminaritöö teema eesti soneti ajaloost, millest 1938. aastal valmis ka magistritöö.

Ent Kangro käsikiri on huvitav sellegi poolest, et „paljastab“ mitmeid Tartu-romaanide omaeluloolisi seiku ja tegelaste prototüüpe. Näiteks selgub Kangro käsikirjast, et Tartu-romaanidest tuttava tegelase Villibald Oona prototüübiks on habemesse kasvanud filosoof, kes tudengite seltsis meeleldi aega veetis, „tarkust ei otsinud, vaid kes ise teadis kõike ja

oma teadmisi nagu küünalt vaka all ei hoidnud“ ja keda poisid omavahel Indonsuseks kutsusid (Kangro 2011).

Tartu-perioodi sissejuhatav peatükk algab 1929. aasta septembris toimuva Tartu Ülikooli avaaktuse kirjeldusega. Matriklite jagamist jälgivad rõdult neli klassivenda, vastset tudengit: peategelane, tema toakaaslane ja kõige lähedasem sõber Eduard ehk Enn Koemets, Franz ehk Franz Krillo (hiljem Ago Viljari) ja Felix ehk Felix Buschmann. Tolle sündmuse meeleolusid kajastab ka „Arbujates“ ilmunud kirjutis „Kolm väikest vahemängu: Tartu, Tallinn, Võrumaa“: „Meie, kes me Valgast tol sügisel 1929 Tartu suuskooli tulime, olime tõepoolest noored, hoolimata sellest, et teesklesime üleolekut kõigest ametlikust. Nii jäi mul õppeaasta avaaktusel rektori isiklik käepigistus ja matrikel vastu võtmata, vaatasin seda enda arvates üleaurust toimingut pealt rõdul seistes.“ (Kangro 1981: 56.)

Siin avaldatav katkend, osa 9. peatükist "Hiir hüppas, kass kargas", kujutab aega, mil I semester ülikoolis on lõppenud ja peategelast vaevab pettumus liiga kõrgeleennuliseks osutunud loominguliste plaanide luhtumise tõttu. Luulesooned on ummistunud, novellivõistlusel on tähelepanuta jäänud esimene proosakatsetus, purunenud on kujutlused kirjanduslikust maailmast, suuremat huvi ei tekita ka koguteose „Dünamis“ ümber tekkinud poleemika. Nagu Kangro tagantjärele hindab, oli kõik nii, nagu ta unistas, ometi vaevab värsket tudengit ebamäärane rahulolematuse: „Tartu – see unistus oli tõeks saanud, aga milliseks tõeks! Väliselt oli just nii nagu oli igatsetud: kohustuste (ka eksamikohustuste) puudumine, vabadus, vastne ümbrus, huvitavad inimesed, raamatuid niisugusel hulgal nagu iganes tahad. Aga siiski...“ (Kangro 1981: 64.) Kõigele käega löömise meeleolud tõukavad sukelduma seltsiellu ja 1929. aasta novembris saabki Kangrost Aleksander Aspeli ja Rudolf Põldmäe kutsel ja soovitusel EÜS Veljesto liige. Essee „Pereat tristitia, pereant osores!“ meenutab kirjanik: „Vastupidiselt esialgsetele kavatsustele sai minust esimestel semestritel sagedasti Seltsis käija, seltsielust osavõtja. Alustasin varakult abikirjatoimetajana, lõpetasin kasvatuskolleegiumi liikmena ja juba 1934. a. sügissemestril esimehena. Leidsin seltsist palju sõpru, töin paljusid ise sinna kaasa. Mu isiklik pere kasvas suureks.“ (Kangro 1983: 102.) Veljestos tutvus Kangro selliste tulevaste tähtedega eesti kirjandustaevas nagu Heiti Talviku, August Sanga ja Karl Ristikiviga, aga ka paljude teiste juba tuntud kirjanike ja vaimuinimestega. Seltsist sai Kangrole otsekui teine kodu, koht, kust võis enamasti eest leida võimaluse vaimu värskendamiseks, meelelahutuseks ja tuju tõstmiseks. Gustav Suitsu loengute, Werneris ja Ko-Ko-Ko's toimunud vaimurapiiride ristamiste ning üliõpilaskorterites sageli hommikuni kestnud koosistumiste kõrval on seltsielu Kangro Tartu vaimse essentsi lahutamatu koostisosa, elu, mille puhul Kangrole imponeeriski ilmselt enim vaba ja loomulik õhkkond⁷ ning vaimse iseseisvuse ja kasvamise juhtmõte.

7 Essee „Mõtisklusi tähetunnil. Kammissseppadest, arbujatest ja teistest“ esimeses osas meenutab Kangro: „Võrreldes teiste organisatsioonide külalisõhtutega, kus käisin ja kus katsuti vahel poolvägisi noorliikmeks värvata,

Seltsist lahkunud, polnud mul äkki mitte kuhugi minna. Astusin siis peahoonesse ülikooli kiriku juurest üle õue. Oli parajasti täistunni aeg ja auditooriumest hakkasid kuulajad välja ilmuma, vahel enne kui õppejõud jõudis tulla. Hetkeks oli kitsas koridor inimestest täidetud. Ühed tulid, teised trügisid udest vastu uuele loengule.

Seisatasin suure kella all ja vahtisin seda sagimist. Alles mullu olin üks neist, kes kuhu sisse trügis, kes kustki välja tuli. Ja ruttas... kuhugi mujale. Nüüd olin siin nagu võõras, juhuslikult siia sattunud, kuigi mul oli matrikkel taskus.

Lõpuks jäi inimeste vool harvemaks. Suure kella osut lähenes veerandile. Varsti kõlaski tugev võpatama panev löök. Lektoriumist hakkas ilmuma õppejõude.

Kui sealt välja ilmus Valter Anderson⁸ ja enese ette midagi pomisedes liikus auditoorium IV poole, läksin tal taga ilma et oleksin seda kavatsenudki. Olin ju eelmisel semestril ta loenguid kuulanud. Ta kõneles tol korral teisendite liikumisest ja nende muutumisest rännuteel, nende kindlastest seadustest.

Nüüd oli ta aineks välja kuulutatud lastelaulud, mida ta ise oli uurinud.

Jõudsin tema taga auditooriumi ja leidsin kuskil ukse lähedal pingiotsal istekoha. Mul oli mõte juhul kui loeng midagi huvitavat ei sisalda, tähelepanematult lahkuda.

Professor hakkas aga kohe kantslisse jõudnud, tänase loengu jaoks mõeldud teksti tsiteerima. Ta tegi seda nii valju häälega ja näoga, nagu oleks see maailma kõige põnevam:

Hiiir hüppas, kass kargas,
vana karu lõi trummi.
Kirp aknast välja,
nahkpüksid jalga.

meeldis veljestolaste jahe ükskõiksus ujeda külalise vastu, tõmbas kommaanivaba ning loomulik käitumine, aga kindlasti ka (miks seda salata!) suur sinna organisatsiooni kuuluvate avalikkuses ja ülikoolis tuntud inimeste hulk [---]" (Kangro 1967: 75). Ka Kangro „perekonda“ kuulunud Eevi Lassen-End on seltsis valitsenud vaba õhkkonda oma mälestustes esile tõstnud: „Vaevalt sind külalisenagi keegi just lõbustas, võisid tihti ise vaadates ja kuulates tutvuda selle ebakonventsionaalse ja individuaalse seltskonnaga“ (Lassen-End 1975: 53). Debora Vaarandi mälestused avardavad kõne all olevat *vabaduse* mõistet veelgi: „Nagu Tartu vaimule omane, valitses Veljestos opositsiooniline ning kriitiline hoiak Pätsi režiimi ja vaikiva oleku suhtes. Sündis ja ringles rohkesti pilajutte, parodeerimist, ajakajalist kriitikat.“ (Vaarandi 2006: 115.) Mis puudutab Veljesto poliitilist meelsust 1930. aastatel, siis seda on Kangro iseloomustanud järgmiselt: „Nii vasakpoolsete ekstremistide väljahaitmine kui ka vastuseis vapside liikumisele ja demokraatlikku opositsiooni jäämine vaikiva ajastu ebademokraatlike tendentside puhul näitab „Veljesto“ poliitilist värvi“ (Kangro 1975: 79).

8 Folklorist Walter Artur Aleksander Anderson (1885–1962) oli aastail 1920–1939 Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvalaule õppetooli professor. Tema uurimisvaldkond oli lai, kuid eriti oli ta huvitatud lastelauludest.

Rahvalaulude leviku ja teisendite tekkimise uurijana oli ta rahvusvaheline. Ta oli kogunud rahvalaule juutidelt ja itaallastelt lastelaule, eriti ka eestlastelt. Eriti olid huvitavad ta trihvaamängu tekstid ja nende variatsioonid, nagu „Siga sõitis, sadul seljas“, „Altmäe rebane“ ja „Rätsepmeister Kakaduu“.

Professor Anderson oli tuntud ka anekdootide poolest ja tuttav oli ta kirju turukott ja vihmavari, mis tal ka kõige palavama põuaga kaasas oli.

Kuulasin ta loengu lõpuni ja olin üks viimastest lahkujatest.

Kodus ootas mind lauanurgal üllatus. Enn oli minu jaoks ostnud väljaande, millest olin kuulnud enne ärasõitu.

Olin kuuldusi tühjaks kavatsuseks pidanud, nagu neid teada oli varemingi.

See oli ajalehe formaadis ajakiri, pealkirjaks „Kirjanduslik Orbiit“. Nr 1 oli ilmunud veel 1929. aastanumbri all, 21. detsembril, sel ajal kui mina Rüütli⁹ suvist heinakuhja koju vedasin ja katseid tegin enese jaoks uut teed leida. Sel ajal olid nad oma tee leidnud hoopis kõrgemal atmosfääris ja ründasid edasi.

Õhukesed annused, kirbe Tartu lõhn juures, olid kavandatud, koostatud, trükitud Tartus. Vaevalt aga, et välja saadetud koidulauliku sõnaga.

Seda lehitsedes jäi mulje, et see kauge kosmilise sümboolikaga rännuteel lendaja ei otsi sõpru, vaid vaenlasi. Kõik viitas sellele, et see oli kinda viskamine vanade jalge ette, lootusega, et väljakutse porisse kauaks lamama ei jää. Toimetava jõugu hulgas oli bumerangi pildujaid, konna ohverdajaid, sigu lennuta-
jaid, uhhuusid meretuules, võõrlegionäri kogemusega literaadilisandikke.

Välja oli ilmunud ja laualgi oli nüüd ka teine annus käesoleva aastanumbriga, kolmas oodata. (KO lubas ilmuda kaks korda kuus.)

See kirjanduslik sündmus oli minust tähelepanematult tekkinud ja ilmuda saanud, mille pärast olin veidi nõrdinudki. Grupiga, kes [väljaannet] ideoloogiliselt ja vististi ka majanduslikult (ei leidnud kuskilt ühegi kirjastuse nime) kandsid[, on ennast seostanud] need 18. Seadsin need alfabeedilisse järjekorda parema ülevaate saamiseks: Nigol Andresen, Aleksander Aspel, Erni Hiir, August Jakobson, Mihkel Jürna, Albert Kivikas, Alfred Kurlents, Mart Lepik, Oskar Loorits, Julius Mägiste, Ants Oras, Daniel Palgi, Johannes Schütz, Johannes Schwalbe,¹⁰ Alfred Suik, Oskar Urgart, Peet Vallak.¹¹ Suurem osa mulle isiklikult tundmatud, ainult mõned tuttavad veljestolased hulgas.¹²

9 Kangro kodutalu Oekülas Võrumaal.

10 Aastast 1929 Johannes Silvet.

11 Nimekiri „Kirjandusliku Orbiidi ümber on koondunud järgmised kirjanikud, teadlased ja kultuuritegelased“ ilmus ajalehe esimese numbril esiküljel. Lisaks Kangro nimetatutele on selles ka August Anni (Annist). Rühmitusega seoses on nimetatud veel Mait Metsanurka ja Hugo Raudseppa.

12 Veljestosse kuulusid Aleksander Aspel, Albert Kivikas, Julius Mägiste ja Ants Oras.

Niisiis eri kaarte seltskond, kui mitte ülikooli, siis kohviku kaudu üksteisega tuttavad, koos töötanud varemini „Dynamises“,¹³ mis minu tähelepanust peaaegu mööda oli libisenud. Juba esimene number ütles, et tormi trotsiv laevkond kosmilisel teekonnal.

*

Minu isiklik probleem oli aga paraku see, et olin seotud madalama lennu meestega, omaealistega. Mingi umbkaudne sugupõlvete arvestus oli mul selgeks saanud. Olin tutvunud ainult mõnega juhuslikult. Üliõpilaste Karskusühingus olin kohtunud ühega, Aleksis Kallits¹⁴ nimi. Ta oli mulle õige kähku, ilma lähema tutvusega andnud oma kokkupandud luuletuste käsikirja. Küllap sõpruse pärast, arvasin.

Olin lahkelt lubanud talle oma muljeid käsikirjast jagada. Esimene pilguheit aga ütles, et raske on tema puhul siiraks jääda.

Nõnda olin katsunud venitamise ja kõrvalepõiklemisega oma karmi otsust pehmemdada. Või lihtsalt leebema jaoks paremat võimalust otsida. Esialgu kaitses mind ladina keele eksam, siis jõuluvaheaeg. Olin vabandanud käsikirja kogemata maale jäämisega. Kui seegi aeg möödas oli, seisin silm silma vastu noore, ent kuidagi tundus, et tähtsa autoriga.

Ei saa öelda, et kõik oleks ilmetu olnud. Olin koguni mõned read ära kirjutanud. Aga need olid ka ainsad, mis kuidagi meeldisid:

Kellele ta naeratab kõnelevi
silmi? Kes kui peremees maitseb
säravate hammaste paeseinast
nõrguvaid sõnu?

Olin ka ühe teise salmi maha kirjutanud. See sarnanes meie ladina luulele „Quibus rebus cognitis“¹⁵:

---

13 Teravaid reaktsioone tekitanud koguteos „Dünamis I. Mõtteid võitlevast vabariigist“ (1928) sisaldab mitmesuguseid kriitilises toonis kirjutisi kaasaja Eesti ühiskonnast, luulet ja tõlkeid (R. Rolland, P. Mustapää, L. Onera, W. B. Yeats). Teose tegevtoimetajaks ja peaideoloogiks oli August Annist, kuid toimetusse kuulusid ka Albert Kivikas, Oskar Loorits ja Peeter Treiberg (aastast 1935 Tarvel). „Dünamise“ kohta vt ka Laak 1999.

14 Aleksis Kallits (aastast 1936 Aulis Aret, 1907–1974) oli pedagoogikateadlane ja kirjanik. Aastal 1933 avaldas ta jutustuse „Imelik mees Peterson: noore enesekasvataja pihtimused“ ja aasta hiljem luulekogu „Haakristi ja viisnurga vahel“. Siin kirjeldatud vahejuhtumit Kallitsaga – oma esimest „kirjanduslikku konflikti“ – meenutab Kangro ka essee „Mõtisklusi tähetunnil. Kammisspeppadest, arbujuatest ja teistest“ esimeses osas (Kangro 1967) ning essee „Kirjanduslikke kaaspõlvkondlasi lähi- ja kaugvaates“ (Kangro 1981b).

15 Fraas Gaius Julius Caesari teosest „Märkmeid Gallia sõjast“, mis oli üks ladina keele kursusel käsitletavaid tekste. Kangro vihjab sellega ladina keele eksami sooritamist oodanud tudengite omaloodud laulule, kuhu põimiti ladinakeelseid fraase õpitud tekstidest ja mille refrääniks oli „Quibus rebus cognitis, / väepäälilikud kõik hüüdsid: „Biis!“ / Quamquam honoris causae“ (Kangro 2011). Teise variandi sellest laulust võib leida koguteosest „EÜS Veljesto. 1920–1975“, kus laulu autoritena nimetatakse Kangrot, Enn Koemetsa ja Helmut Tarandit (vt Sarv-Varep 1975: 74–75).

Ich weiss nicht was soll es bedeuten,
dass ich so traurig bin.
Ehk küll on sireliõiten
me väikene Tartu linn.

Aga need ja mõned teised värsid Kallitsa käsikirjas¹⁶ ei päästnud teda, nii väga heatahtlikult kui ma tahtsingi kõnelda ta lahke usalduse tagasiandmisel. Võibolla peitus selle taga ka rahulolematuse iseennese, mis mind just neil päevil mässule kihutas.

Kallits ei olnud kõige lootusetum juhus. Ajakirjad olid täis seesugust diletantlikku „poolluulet“. Pean ma siis oma kiitusega selle levimist soodustama! Eriti veel nüüd kui meist kümme aastat vanem põlvkond uue generatsiooni nimel oli rünnakut alustanud. Nii olin häälestatud ka mässumeelsena kõige oma isikliku tusa südamikus ja uute teede otsingu rahutuses.

Olin juba trotslikult lahkunud Johannes Voldemar Veski eesti keele loengult. See teenekas keelekorraldaja ja normija ja koordineerija oli mind korduvalt ärritanud oma koolipapaliku aeglusega ja konservatiivsusega. Et Enn seal käis (ja ka kannatas), pidasin ka mina vastu – sõpruse pärast. Täna sai aga mõõt täis, kui papi kõneles kirjakeele ja selle normimise tähtsusest: „Murded ja veel alamurded, mis meie keelde tungivad mõnest pisikesest „kihelkonna keelest“ või veel hullem – mõne mehe fantaasiaküllusest, kirjameeste nn „murdeluulest““.

Umbes seal kuskil katkeski mu kannatus. Tõusin vaikselt ja lahkusin, sosistades Ennule, kellega kõrvuti istusime, et mul läks süda pahaks.

Välja jõudnud, hulkusin sihitult tänavatel. Taevas oli madalas lumepilves, veel ei sadanud. Eilse päeva sulast või ka eelnevast ööst oli tänavatel jääd. Komistasin paaril korral, küll ettevaatamatusest sõiduteele astumisel.

Lõpuks väsisin ja pöördusin tagasi kesklinna. Mõõdudes Üliõpilaste Karskusühingu majast, astusin mingi aje survele sisse. Polnud seal kaua aega käinud, oma tühjad tunnid võisin ju Seltsis kas niisama rohelisel diivanil losutada või kõnelda mõne sarnase ajaviitjaga.

Enn käis karsklaste juures vahetevahel üksi ja kõneles, et elu käib seal endiselt ja on uusigi nägusid ilmunud. Vahest nende pärast põgenesingi oma rahutuse ja tusa eest.

Enne sisseastumist nägin küll uksele teadet, et sel ja sel päeval on Aleksis Kallitsa ettekanne „Kohustustest õpetajana ja inimesena“. Mulje jäi, et see toimub kunagi edaspidi. Kui aga sees olin, taipasin, et see oli just täna olnudki. Inimesi oli eeskojas ja lahkumas. Seega oli ettekande osa lõppenud. Saalis oli veel toole ridamisi. Ettekandja korraldas laua juures oma pabereid.

---

16 Huvitava kombel hindab Kangro kirjutises „Kirjanduslikke kaaspõlvkondlasi lähi- ja kaugvaates“ siin tsiteeritud Kallitsa luuletusi palju kriitilisemalt, nimetades esimest koguni jaburduseks (Kangro 1981b: 99). Kallitsa juhtumist teeb Kangro käsikirjas ka hiljem juttu, mainides, et kriitika pärast oma luuletuste pihta nõudis Kallits Kangro väljaheitmist Veljestost.

Arvates, et küll ta nüüd lahkub, lipsasin klubiruumi. Seal oli laua ümber istujaid veel küllalt ja muuseas ka see poiss, kes mind sügisel Leo Anveldi¹⁷ juurde lootsis. Kui ta mind märkas, tuli ta juurde ja ütles: „Leo saatis sulle tervisi ja ootab, kunas sa talle külla tahaksid tulla.“ Veel enne kui Leo Anveldile sõbralikke tervitusi vastu sain saata, oli Kallits mu kõrval. Tervitused jäidki seepärast saatmata.

„Kas võin sinuga mõne sõna kõnelda?“ küsis noor häitsmemees. „Vabanda hetkeks,“ lisas ta.

„Jah, lähme alla saali,“ vastasin. Anveldile tervituste viija tõmbus diskreetselt tagasi.

Saalis lükati juba toole seinte äärde. Saime koha laua juurde, kus äsja ettekanne oli lõppenud.

Kallits vaatas mulle küsiva ilmega. „Noh?“ näis ta küsivat. Ta ilme ootas lausa kiitust.

Mul ei olnud enam pääsu. „Mul ei ole enam su käsikirja. Suur tänu küll, et mulle andsid, aga ...“ Peatusin hetkeks, et veel midagi välja mõtelda, aga siis paiskasin otse välja: „Tahad teada mu arvamist? Diletantlik, kui otse välja ütelda. Ega ma ei leia, et kõik. Seal on mõned ka ikka omal kohal. Paljud. Eriti need, mis on juba kuskil ilmunud. Kui kätte võtad –.“

Kallits võttis mu otsuse mehiselt vastu. Võib-olla ta oli veel oma ettekande mõju all. „Anna mu käsikiri tagasi! See oli eksitus sulle anda. Oled üks... Aga noh!“

„Mul ei ole su lehekesi. Kuhu nad...? Kui üles leian, saadan tagasi. On parem, kui ma tõtt ütlen –.“

Kallits tõusis ja astus sõnagi lausumata minema. Kui uks tema taga kinni oli langenud, tõusin ka mina, et minna.

*

Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli avamispidustused olid 1. detsembril 1919. Aasta hiljem, kevadel 1920. oli alanud mitmete üliõpilasgruppide nõupidamised organisatsiooni asutamiseks. 13. oktoobril oligi ülikoolivalitsus kinnitanud 22 üliõpilase soovivaalduse uueks seltsiks EÜS Veljesto, ametliku aasta-päevaga 24. veebruar.

1930. aasta 24. veebruaril peeti niisiis kümnendat aastapäeva. Veljesto kui selts oli kümne aasta jooksul välja kujunenud, oli läbi teinud kasvuaasta mõne aasta jooksul murrangud, üle elanud kaks pereheitmist – üks poliitiliselt paremale, teine vasakule. Need olid selleks ajaks, kui mul oli võimalus sellest osa võtta, unustatud, võibolla allesjäänud keskmikul kui seltsi kultuurilise ja poliitilise ideoloogia kujundajail oli see mineviku pärand, minuealistel noortel kauge minevik. Läksin Seltsi kümnendale aastapäevale vastu noorliikmena.

Enesest mõista olid mul Veljesto põhilauseid teada. See ametlik akt algas üldise, lühikese seletusega: „Veljesto“ ülesanne on vastastikuse mõju ja koostöötamise läbi kaasa aidata oma liikmeist teguvõimsate eesti haritlaste kasvatamises. Sääluures on temal järgmised üksikasjalisemad juhtmõtted.“

Neid juhtmõtteid oli üles loetud kuus: V-o on eesti üliõpilaste selts, V-o on vaba üliõpilasselts, V-o on nooruse selts, V-o on kindla korra selts, V-o on oma sihte ja põhimõtteid austav selts. Kokkuvõttes tähistati seda kolme V-ga: Vabadus-Vendlus-Võrdsus.

17 Leo Anvelt (1908–1983) oli kirjanik ja tõlkija. Lähemalt kirjutab Kangro tutvumisest Anveltiga „Arbujates“ (Kangro 1981b: 98–99).

Kuidas ja kunas see praktiliselt teostub, polnud meie, noorliikmete mure. Kantuse tundidel ja koosolekutel oli käidud. Põhilauseses oli juba alguses kokku lepitud. Baltisaksa aegne kasvatus oli vihatud juba asutamise eelaegadel, ka praeguse korporantliku rebasedrilli suhtes oldi eitaval seisukohal. Vapid seinal ja rapiirid, mustad peakatted ja värviteklid, stehhimised, kirja pandud ja pähe tuubitud komangsid (mõnedel uususteks tõlgitud), aukohtud ja mensuurid... Veljestos tohtis ja pidi iga mees ja naine kasvatama end ise. Igaüks vastutas enese eest. Iseenese eest kui ka seltsi au ja hea nime eest, ilma aukohtuta ja mensuurita.

Kui jätta kaugele seljataha see Universitas Dorpatensise aegne Balti „Üliõpilasriik“, siis see kadus lõplikult koos Vabadussõjaga. Kuigi kaks saksa korporatsiooni Livonia ja Estonia olid veel minu ajal alles, muutus vahest nendegi elu koos ajaga. Igatahes olin ka ise näinud veel mõningaid kujusid, kellel rapiiriarmid näos.

Kirjandus

Hiio, Toomas 2009. *Alma mater ja femme fatale*. – Bernard Kangro, Jäälätted. Tallinn: Eesti Päevaleht, lk 307–317.

Kangro, Bernard 1962. Tartu. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Kangro, Bernard 1967. Mõtisklusi tähetunnil. Kammissseppadest, arbutajatest ja teistest I. – Tulimuld, nr 2, lk 67–82.

Kangro, Bernard 1975. Veljesto noore vabariigi kultuuri ja teaduse teedel. – EÜS Veljesto. 1920–1975. Toim Bernard Kangro. Lund, lk 78–93.

Kangro, Bernard 1981a. Kolm väikest vahemängu: Tartu Tallinn, Võrumaa. – Bernard Kangro, Arbutjad. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 56–91.

Kangro, Bernard 1981b. Kirjanduslikke kaaspõlvkondlasi lähi- ja kaugvaates. – Bernard Kangro, Arbutjad. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 92–125.

Kangro, Bernard 1983. Pereat tristitia, pereant osores! – Bernard Kangro, Arbutjate kaasaeg. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 93–136.

Kangro, Bernard 1992. See on Bernard Kangro ajalik elukäik ta enese poolt kokku pandud meeles pidamiseks ja õpetuseks ja nalja pärast. Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum.

Kangro, Bernard 1993. Suvi kohiseb meist üle. – Tulimuld, nr 4, lk 166–170.

Kangro, Bernard 1994. Elukilde. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 42–44.

Laak, Marin 1999. Koguteose „Dünamis“ tekkeloost ja retseptsioonist. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 394–409.

Lassen-End, Eevi 1975. Veljesto on sõprus ja südamlikkus. – EÜS Veljesto. 1920–1975. Toim Bernard Kangro. Lund, lk 53–58.

Matjus, Ülo 2013. Linn kui mälestus. Ajakohatuid märkmeid. – Akadeemia, nr 12, lk 2237–2247.

Muru, Karl 2001 [1971]. Ühe nooruslühirika vaatlusi. – Karl Muru, Luuleseletamine. Koost Peeter Olesk, toim Urmas Tõnisson. Tartu: Ilmamaa, lk 157–187.

Olesk, Sirje 2001. Legend ja müüt. – Arbutjad. Valimik eesti lühirikat. Koost Ants Oras. Tallinn: Tänapäev, lk 245–249.

Oras, Ants 2007 [1962]. Tartu ja kaduvik. – Ants Oras, Kriitiku külaskäik. Koost Hando Runnel, toim Katre Ligi. Tartu: Ilmamaa, lk 447–450.

Sarv-Varep, Mannj 1975. Veljesto, katusbukk ja mardiooper. – EÜS Veljesto. 1920–1975. Toim Bernard Kangro. Lund, lk 68–75.

Sommer, Lauri 2010. Lõuna-Eesti märgid Bernard Kangro loomingus. – Sirp, 5.11.

Vaarandi, Debora 2006. Aastad ja päevad. Nooruselugu. Tallinn: Tänapäev.

Käsikirjalised allikad

Kangro, Bernard 1970 = Bernard Kangro kiri Enn Koemetsale 25. augustil 1970. Kiri Inger Kraavi valduses.

Kangro, Bernard 2011 = Bernard Kangro, Sõit Rooma. Autobiograafiline romaan. – EKLA, reg 2011/114.

Kes mäletaks?

Kes mäletaks aastakümneid hiljem, milline oli ilm ta ühek-
sateistkümnendal sünnipäeval? Mis juhtus ühel sügisel?
Kuidas möödus talv?

Mäletab ta ainult valgeid pilvi või udutas vahel ka
halli vihma, lõõtsusid alati ainult jahedad tuuled ja
polnud mitte ühtegi päikselist päeva? On tal meeles ainult
pimedad ööd või sirab alati tühistaevas ta peakohal? (Ah, kes
küsub enam selle järele, millal ja mis juhtus ühel teatud
päeval, ühel kevadel? Või oli see koguni sügis või talv?)

Kõik ajad kipuvad, kui nad on möödunud, üksteisele
sarnanema. Aastad lähevad segi, kui müllu on sadestunud
midagi muud, mida vahest polnudki. Ja kui tulid kaerulised,
veel sündmusterikkamad aastad ja kui seisid ristteel ja
pidid otsustama ja kui valisid hoopis teisiti kui olid
mõtelnud?

Nõnda vaatame tagasi oma minevikule, mis ometi
oli tõeline ja mida me peaksime mäletama.

← Mina mäletan küll toda esimest suve, mil sain üheksa-
teistkümneme aastaseks. Ja mul on meeles järgmisedki aastad
ribureas. Mäletan valgeid põuapilvi ja raskeid äksetorme,
ka madalat halli taevast. Samal ajal võis kõigest läbi
ühkuda leebet ehavalgust. Aga... oli see kõik täpselt
nõnda?

← Kes tuleks mu käekõrvale kõndima, sellele meenuk-
sid tema enese noorus, ärkaksid ellu ammused ajad. Ta
kõnniks minu kõrval ja mäletaks omi, kuigi ta ei elanud
noorena vanal Võrumaal, ei viibinud muretus Tartus ega kõn-
dinud unustatud Tallinna tänavaid, ei peatunud Eesti linna-
des, mida endistena enam ei ole, ei rännanud mööda Eestit,
mis sellisena ammu kadunud.

